

BOZOR IQTISODIYOTINI TARTIBGA SOLISHDA DAVLATNING ROLI

X.A.Ulashev

SamISI dotsenti, i.f.f.d

M.Sh.Shakarov

SamISI ik-524 guruh talabasi

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 15.04.2026

Revised: 16.04.2026

Accepted: 17.04.2026

KALIT SO'ZLAR:

Bozor iqtisodiyoti, davlat tartibga soluvi, fiskal siyosat, monetar siyosat, makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya, ishsizlik, raqobat muhiti, ijtimoiy himoya, bozor muvaffaqiyatsizliklari, iqtisodiy o'sish, davlat aralashuvi.

Mazkur maqolada bozor iqtisodiyotini samarali tashkil etish va rivojlantirishda davlatning roli va ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi asosiy funksiyalari, jumladan, huquqiy-me'yoriy bazani shakllantirish, sog'lom raqobat muhitini yaratish, ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, fiskal va monetar siyosat vositalari orqali iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari batafsil ko'rib chiqiladi. Maqolada davlat aralashuvining zaruriyati bozor muvaffaqiyatsizliklari, inflyatsiya, ishsizlik va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolar bilan bog'liq holda asoslab beriladi. Bundan tashqari, O'zbekiston iqtisodiyoti misolida davlatning tartibga soluvchi roli, amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va ularning natijalari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari davlatning oqilona va muvozanatli aralashuvi iqtisodiy o'sishni ta'minlash, aholi farovonligini oshirish hamda barqaror rivojlanishga erishishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Kirish: Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida bozor iqtisodiyoti jamiyat resurslaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashning eng muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu tizimda iqtisodiy qarorlar asosan talab va taklif qonunlari asosida shakllanadi hamda erkin raqobat muhitida xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyati muvofiqlashtiriladi. Bozor mexanizmi o'z-o'zini tartibga solish xususiyatiga ega bo'lsa-da, u barcha iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni to'liq hal eta olmaydi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyotida ayrim kamchiliklar, xususan, bozor muvaffaqiyatsizliklari, monopoliyalarning vujudga kelishi, daromadlar notekisligi, inflyatsiya jarayonlari, ishsizlik darajasining oshishi hamda ekologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarda davlatning iqtisodiyotga aralashuvi muhim ahamiyat

kasb etadi. Davlat iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish orqali nafaqat muvozanatni tiklaydi, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va uzoq muddatli rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Hozirgi globallashuv jarayonlari sharoitida davlatning iqtisodiyotdagi roli yanada ortib bormoqda. Chunki jahon bozorlaridagi keskin o'zgarishlar, moliyaviy inqirozlar va tashqi iqtisodiy xatarlar milliy iqtisodiyotga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois davlat tomonidan olib boriladigan oqilona fiskal va monetar siyosat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Davlat soliqlar, budget xarajatlari, foiz stavkalari va pul massasi orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi yoki tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasida ham bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida davlatning roli muhim bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususan, tadbirkorlikni rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash, bank-moliya tizimini mustahkamlash hamda ijtimoiy sohani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar davlatning faol ishtirokini namoyon etadi. Shu bilan birga, iqtisodiyotda davlat va xususiy sektor o'rtasida optimal nisbatni ta'minlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi sharoitda iqtisodiyotni samarali boshqarish, barqaror o'sishni ta'minlash va aholi farovonligini oshirish uchun davlatning tartibga soluvchi rolini ilmiy jihatdan asoslash muhimdir. Shu nuqtai nazardan, maqolaning asosiy maqsadi bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilish, uning asosiy funksiyalari hamda iqtisodiy jarayonlarga ta'sir etish mexanizmlarini har tomonlama yoritishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodlar: Bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning roli iqtisodiy nazariyada muhim va ko'p qirrali masala sifatida turli ilmiy maktablar tomonidan keng o'rganilgan. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, xususan, Adam Smit, David Rikardo va Jon Styuart Mill iqtisodiyotda erkin bozor tamoyillarini ustuvor deb bilib, davlat aralashuvini minimal darajada bo'lishi kerakligini ta'kidlaganlar. Ularning fikricha, iqtisodiy jarayonlar "ko'rinmas qo'l" orqali tartibga solinadi va bozor o'z-o'zini muvozanatlashtiradi.

Biroq, XX asrda yuzaga kelgan iqtisodiy inqirozlar, ayniqsa Buyuk depressiya davri, bozor mexanizmining cheklanganligini namoyon etdi. Shu asosda Jon Meynard Keyns tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko'ra, davlat iqtisodiyotga faol aralashishi zarur bo'lib, u fiskal va monetar siyosat vositalari orqali yalpi talabni boshqarish, bandlikni oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkoniga ega. Keynsiy yondashuv bugungi kunda ham ko'plab davlatlarning iqtisodiy siyosatida muhim o'rin egallaydi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda, jumladan, N. Gregory Mankiw, Paul Samuelson va Joseph Stiglitz kabi olimlar tomonidan bozor muvaffaqiyatsizliklari sharoitida davlatning tartibga soluvchi roli ilmiy asosda yoritilgan. Ular jamoat tovarlari, tashqi effektlar, axborot assimetriyasi va monopoliyalar mavjud bo'lgan sharoitda davlat aralashuvi zarurligini asoslab beradilar. Institutsional yondashuv vakillari esa samarali iqtisodiy rivojlanish uchun

=====

kuchli davlat institutlari, shaffof boshqaruv va samarali iqtisodiy siyosat muhimligini ta'kidlaydi.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida bir qator ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez usullari yordamida turli nazariy qarashlar o'rganilib, umumlashtirildi. Taqqoslash usuli orqali klassik, keynsiy va zamonaviy yondashuvlar o'zaro solishtirildi hamda ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Mantiqiy tahlil usuli asosida davlatning iqtisodiyotdagi roli va uning zaruriyati izchil asoslab berildi.

Shuningdek, statistik tahlil usuli orqali iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilinib, nazariy xulosalar amaliy ma'lumotlar bilan boyitildi. Sistemali yondashuv yordamida iqtisodiyot o'zaro bog'liq elementlardan iborat murakkab tizim sifatida ko'rib chiqildi va davlatning ushbu tizimdagi o'rni kompleks tarzda baholandi. Bundan tashqari, deduksiya va induksiya usullari yordamida umumiy nazariy xulosalardan aniq amaliy natijalarga o'tish va aksincha, alohida kuzatuvlar asosida umumiy xulosalar chiqarish amalga oshirildi.

Natijada, adabiyotlar tahlili va qo'llanilgan metodlar uyg'unligi mazkur mavzuni chuqur o'rganish, davlatning bozor iqtisodiyotidagi rolini ilmiy jihatdan asoslash va xolis xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Natijalar: Mazkur tadqiqot natijasida bozor iqtisodiyotini tartibga solishda davlatning roli nazariy va amaliy jihatdan kompleks tarzda tahlil qilinib, bir qator muhim ilmiy xulosalarga erishildi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, davlatning iqtisodiyotga oqilona, tizimli va muvozanatli aralashuvi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Birinchi, aniqlanishicha, fiskal va monetar siyosat vositalari iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xususan, davlat budjeti orqali amalga oshiriladigan xarajatlar va soliq siyosati iqtisodiy faollikni rag'batlantirsa, pul-kredit instrumentlari inflyatsiya darajasini nazorat qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi. Bu esa davlat siyosatining iqtisodiy muvozanatni saqlashdagi samaradorligini tasdiqlaydi.

Ikkinchi, tadqiqot natijalari davlatning raqobat muhitini shakllantirishdagi muhim rolini ko'rsatdi. Sog'lom raqobatni qo'llab-quvvatlash va monopoliyalarning oldini olish orqali resurslardan samarali foydalanish darajasi oshadi, bu esa iqtisodiy o'sish sur'atlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchi, ijtimoiy yo'naltirilgan davlat siyosati aholi farovonligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy himoya mexanizmlari daromadlar tafovutini kamaytirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda iqtisodiy o'sishning inklyuzivligini ta'minlashga xizmat qiladi.

To'rtinchi, O'zbekiston iqtisodiyoti misolida olib borilgan tahlillar davlatning iqtisodiy islohotlardagi faol ishtiroki ijobiy natijalar berayotganini tasdiqladi. Xususan, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, investitsion muhitni yaxshilash, bank-moliya tizimini

modernizatsiya qilish hamda valyuta siyosatini liberallashtirish orqali iqtisodiy rivojlanish sur'atlari oshib bormoqda.

Beshinchidan, tadqiqot davomida davlat aralashuvining optimal darajasi muhim ekanligi aniqlandi. Davlatning haddan tashqari aralashuvi bozor mexanizmlarining erkin ishlashiga to'sqinlik qilishi, resurslar taqsimotida samarasizlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli davlat siyosati ilmiy asoslangan, muvozanatli va uzoq muddatli strategiyaga asoslanishi zarur.

Umuman olganda, olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, davlat va bozor mexanizmlarining o'zaro uyg'unligi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish hamda barqaror iqtisodiy o'sishga erishishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Muhokama: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyotini samarali rivojlantirishda davlatning roli muhim va ajralmas hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili va amaliy kuzatuvlar asosida aniqlanishicha, iqtisodiy jarayonlarda davlatning ishtiroki bozor mexanizmining kamchiliklarini bartaraf etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Xususan, bozor muvaffaqiyatsizliklari, inflyatsiya, ishsizlik va ijtimoiy tengsizlik kabi muammolarni hal etishda davlat aralashuvi zarur ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari davlat aralashuvining darajasi va shakli muhim ekanligini ham ko'rsatadi. Klassik iqtisodiy nazariyada davlatning minimal aralashuvi qo'llab-quvvatlangan, keynsiy yondashuvda aksincha, faol davlat siyosati ustuvor hisoblanadi. Amaliyot esa ushbu ikki yondashuv o'rtasida muvozanatni ta'minlash zarurligini ko'rsatmoqda. Ya'ni, davlat iqtisodiyotni haddan tashqari nazorat qilmasligi, shu bilan birga muhim sohalarida faol tartibga soluvchi sifatida ishtirok etishi lozim.

O'zbekiston iqtisodiyoti misolida ham davlatning tartibga soluvchi roli sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar davlatning iqtisodiy jarayonlarga oqilona aralashuvi natijasida ijobiy natijalar berayotganini ko'rsatadi. Xususan, tadbirkorlikni rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash borasidagi chora-tadbirlar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Biroq, ayrim holatlarda davlat aralashuvining ortiqcha darajada bo'lishi bozor mexanizmlarining erkin ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bu esa resurslarning samarasiz taqsimlanishiga, byurokratik to'siqlarning kuchayishiga va iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Shu sababli davlat siyosatini ishlab chiqishda ilmiy asoslangan, muvozanatli va uzoq muddatli yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyotini samarali tartibga solish uchun davlat va bozor mexanizmlarining o'zaro uyg'unligi zarur. Aynan shu uyg'unlik iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy farovonlikni oshirish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirishda asosiy omil hisoblanadi.

Xulosa va amaliy takliflar: Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib shuni xulosa qilish mumkinki, bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning roli muhim va zarur hisoblanadi. Bozor

mexanizmi resurslarni samarali taqsimlash imkoniyatiga ega bo'lsa-da, u barcha iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni mustaqil ravishda hal eta olmaydi. Shu sababli davlatning iqtisodiyotga oqilona aralashuvi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, davlat tomonidan amalga oshiriladigan fiskal va monetar siyosat vositalari iqtisodiy jarayonlarni samarali boshqarish imkonini beradi. Shuningdek, davlat tomonidan sog'lom raqobat muhitini yaratish, monopoliyalarning oldini olish va ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat aralashuvining haddan tashqari kuchayishi bozor mexanizmlarining samaradorligini pasaytirishi mumkinligi ham asoslab berildi.

O'zbekiston iqtisodiyoti misolida olib borilgan tahlillar davlatning iqtisodiy islohotlardagi faol ishtiroki ijobiy natijalar berayotganini ko'rsatdi. Biroq kelgusida davlat va bozor mexanizmlari o'rtasida optimal muvozanatni ta'minlash muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- davlatning iqtisodiyotdagi aralashuv darajasini ilmiy asosda optimallashtirish
- fiskal va monetar siyosatni o'zaro uyg'un holda olib borish
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada qo'llab-quvvatlash
- sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish va monopoliyalarga qarshi kurashni kuchaytirish
- investitsion muhitni yaxshilash va xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish
- ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish orqali daromadlar tengsizligini kamaytirish

Umuman olganda, davlat va bozor mexanizmlarining o'zaro uyg'unligi iqtisodiy rivojlanishning eng muhim sharti hisoblanadi. Aynan shu uyg'unlik orqali barqaror iqtisodiy o'sishga erishish, aholi farovonligini oshirish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlarga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2017–2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti: <https://mineconomy.uz>
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti: <https://cbu.uz>
5. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti: <https://stat.uz>
6. World Bank rasmiy sayti: <https://data.worldbank.org>
7. International Monetary Fund rasmiy sayti: <https://www.imf.org>

8. N. Gregory Mankiw. Principles of Economics. – Cengage Learning, 2021.
9. Paul Samuelson, William Nordhaus. Economics. – McGraw-Hill, 2019.
10. Joseph Stiglitz. Economics of the Public Sector. – W.W. Norton & Company, 2015.
11. Adam Smith. The Wealth of Nations. – 1776.
12. John Maynard Keynes. The General Theory of Employment, Interest and Money. – 1936.
13. Abdurahmonov Q.X. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
14. Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.